

ՍԱՀԱԿ ՊԱՐԹԵՎԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆԸ
ՈՐՊԵՍ ՀՈԳԵԻՈՐ ՎԵՐԱԾՆՈՒԹՅԱՆ ՍԿԻԶԲ

Հայոց եկեղեցու նախնական վարչական կազմակերպումը միանգամայն այլ հիմքերով է հաստատվել՝ էականորեն տարբերվելով հոռմեական եկեղեցու նախնական կազմակերպումից: Երբ Հոռմեական կայսրության մեջ քրիստոնեությունը պետական կրոն հռչակվեց, եկեղեցին արդեն իսկ ուներ հաստատուն կազմակերպվածություն, և նրան բավական երկար ժամանակ էր անհրաժեշտ պետական կարգերին հարմարվելու համար: Այլ էր իրողությունը Հայաստանում, որտեղ, ընդհակառակը, քրիստոնեությունը, չունենալով այն ամուր կազմակերպվածությունն ու համախմբվածությունը, ինչն առկա էր կայսրության մեջ, սկզբից նեթ կարծես ընդունվեց որպես դրսից եկած մի նոր կրոն՝ աստիճանաբար հարմարվելով պետական կարգերին: Հետագայում միայն, պետության քաղաքական անկախությունը կորցնելուց հետո, Հայոց եկեղեցին որոշակիորեն ընդունեց այն կարգավիճակը, ինչ որ հաստատվել էր Ընդհանրական եկեղեցում: Եկեղեցու կառավարումը Հայաստանում ուներ նույն այն կառուցվածքը և համակարգը, ինչպիսին տեսնում ենք Արևելքի մյուս եկեղեցիներում: Եկեղեցական ու վարչական բաժանումները խիստ համապատասխանում էին միմյանց:

Առանձին ուշադրության արժանի է այն հանգամանքը, որ Հայաստանում քրիստոնեության ընդունումն իրականացվում էր վերից վար, արքունիքից և նախարարական տներից դեպի հասարակ ժողովուրդը: Գրիգոր Լուսավորիչը սկզբնապես հոգ է տանում Տրդատ Մեծին և նրան շրջապատող իշխաններին դար-

ձի բերելու: Ազնվականները, ըստ ամենայնի, հետևում էին արքային: Հակառակ դրան, հասարակ ժողովրդի շրջանում դեռ երկար ժամանակ պահպանվում են հեթանոսության մնացուկները: Սրան մեծապես նպաստում էր նաև այն հանգամանքը, որ ուսուցիչներն ու քարոզիչները մեծ մասամբ հայերենին չտիրապետող հույներ և ասորիներ էին:

Սկզբնական ժամանակներում ճշմարիտ քրիստոնյա էին համարվում միայն նրանք, ովքեր կարողանում էին հունարենով կամ ասորերենով կաթողալ քրիստոնեական գրվածքները: Հասկանալի է, որ ազնվականության ծանրակշիռ մեծամասնությունը գուրկ էր նման կարողությունից, չհիշատակելով արդեն հասարակ ժողովրդի բացարձակ տգիտության մասին: Այսպիսով քրիստոնեությունը, որպես նոր կրոն, հասկանալի էր միայն ուսյալ ու կիրթ մարդկանց, նրանց, ովքեր տիրապետում էին հունարենին կամ ասորերենին: Այնուամենայնիվ սա չէր խանգարում, որ Հայոց եկեղեցին ընդգծված ազգային նկարագիր ունենար, ուշադրության արժանի մի հանգամանք, որ 4-րդ դարում իսկ նկատելի էր արդեն:

Մայրենի գրի բացակայությունը չափազանց դժվարացնում էր քրիստոնեական ուսմունքի ընկալումը, ինչն անհնար էր անտեսել: Սկսած Լուսավորչի ժամանակներից, մատուցվում էր մի նոր պաշտամունք, որի էությանը ժողովուրդը միայն բանավոր էր հաղորդակցվում, քանի որ մայրենի գրի բացակայության պայմաններում անկարելի էր այն հայերենով գրի առնել: Քրիստոնեության ընդունումից հետո շուրջ մեկ դար նոր կրոնի ընկալման շրջանակում կարևորագույն բացը հայերեն լեզվով քրիստոնեական աղոթքների յուրացման անհնարիությունն էր՝ ի հակակշիռ օտար լեզվի բռնադատության: Սկզբնական շրջա-

նում սոսկ բանավոր եղանակով նոր կրոնի յուրացման հանգամանքն է պատճառը, որ ժամագրքերում առկա սաղմոսների բացատրությունները որոշ չափով տարբերվում են Աստվածաշնչում պարունակվողներից: Այս տարբերությունն ապացուցում է Աստվածաշնչի առաջին և գործնական թարգմանությունը 4-րդ դարում, ապա երկրորդ և արդեն գրական թարգմանությունը 5-րդ դարում¹:

Անհրաժեշտ էր հասարակ ժողովրդի համար դյուրին դարձնել քրիստոնեական հասկացությունների ընկալման հնարավորությունը ու վերջնականապես նրան տոգորել քրիստոնեական հավատի՝ որպես միակ իրական ճշմարտության գիտակցությամբ: Գրերի գյուտը, այսպիսով, քրիստոնեության ընդունումից հետո երկրորդ հեղաշրջիչ իրադարձությունն էր ժողովրդի կյանքում, որը լիովին փոխեց երկրի մշակութային պատկերը և հոգևոր մթնոլորտը²:

Սահակ Պարթևի և Մեսրոպ Մաշտոցի գործունեությամբ մեկ դար առաջ պաշտոնապես ընդունված քրիստոնեությունը ժողովրդի համար դարձավ կենդանի գործուն ուժ: Մայրենի գրի շնորհիվ՝ ազգային ինքնությունը զարգացումը դրվեց ավելի հաստատուն հիմքերի վրա, որը նրան ընձեռում էր նոր միջոցներ և նոր բովանդակություն: Մայրենի գրի զորությամբ ժողովուրդն ուղղորդվեց դեպի հոգևոր բարգավաճման, լուսավորության և քրիստոնեական քաղաքակրթության ճանապարհը: Հիրավի, հայոց գրերի գյուտի և Ս. Գրքի հայերեն թարգմանությամբ վերջնականապես ավարտվեց հայ ժողովրդին քրիստոնյա դարձնելու գործը, որ սկսել էր Գրիգոր Լուսավորիչը: Հետևաբար, Սահակ

¹ Օրմանեան Մ., Ազգապատում, Խ. Ա. Էջմիածին, 2001, էջ 105:

² Արևշատյան Ս., Հայաստանում քրիստոնեության ընդունման պատմական նշանակությունը, Հայաստանը և քրիստոնյա Արևելքը, Երևան, 2000, էջ 22:

Պարթևի հայրապետության շրջանը մեր հոգևոր վերածնության սկիզբն է: Եթե եկեղեցու այսպես կոչված «նախասահակյան» շրջանում եկեղեցին առաջնորդվում էր սոսկ Ընդհանրական եկեղեցու կանոններով, իսկ ժամերգությունը կատարվում էր ժողովրդին անհասկանալի հունարեն կամ ասորերեն լեզուներով, ապա Սահակ Մեծի հայրապետության շրջանում ամեն ինչ դարձավ ընդգծված՝ ազգային լեզուն, գրքերը, եկեղեցին: Գրերի գյուտն անկախ դարձրեց Հայոց եկեղեցին³:

Աստվածաշնչի հայերեն ձեռագրերի բաղդատությունը ցույց է տալիս, որ սկզբնապես այն թարգմանվելով անպատճառ ասորերենից, տարիներ անց խնամքով սրբագրվել է հունարենի համեմատությամբ և ենթարկվել մանրակրկիտ վերստուգության: Դրանով է բացատրվում այն հանգամանքը, որ հնագույն ձեռագրերում գերակշռում են գլխավորապես նախնական՝ ասորերենից կատարված թարգմանության հետքերը:

Նշանակալից է աստվածաշնչյան բնագրի մշակության արժեքը, քանի որ նրա գաղափարներով են տոգորված թե՛ քրիստոնեական աստվածաբանությունը և թե՛ միջնադարյան գրականությունը, արվեստն ու գիտությունը:

Աստվածաշնչի թարգմանությունը ծնունդ է տվել հսկայածավալ մի բնագավառի՝ մեկնողական գրականության, որը հայ մատենագրության ամենատարածված և մեծարժեք ճյուղերից է: Անտարակույս, արևելաքրիստոնեական գրականությունների մեջ չկա մեկ ուրիշը, որ ինքնուրույն և թարգմանական մեկնություններով ավելի հարուստ լինի, քան հայ գրականությունը⁴:

³ Մելիք-Թանգեան Ն., Հայոց եկեղեցական իրավունքը, Բ գիրք /կազմակերպություն և կառավարություն/, Շուշի, 1905, էջ 100:

⁴ B. Otter, La Version arménienne du commentaire des Psaumes de Theodoret: Premier bilan, Revue des Etudes Arméniennes, t. 12, Paris, 1977, p. 169.

Սահակ Պարթևը հանդես է գալիս որպես բուն պարագլուխ և ղեկավար թարգմանիչների այն մեծ դպրոցի, որ մեր ազգային գրականության հիմքը դրեց: Վերջինս իր նախնական, «ոսկեդեն» կոչված շրջանում, բացառությամբ որոշ գործերի, գրեթե ամբողջությամբ թարգմանական է և հոգևոր բովանդակություն ունի:

Աստվածաշնչի թարգմանությունից հետո կարճ ժամանակում հայերեն են թարգմանվում ասորական և հունական հայրաբանության բոլոր կարևոր գործերը: Թարգմանական գրականությանը զուգահեռ, ստեղծվում է նաև ինքնուրույն գրականություն, իր բազմազան ժանրերով՝ աստվածաբանական, մեկնողական, ջատագովական, վարքաբանական, պատմողական և այլն: Անհրաժեշտ էր հարևան քրիստոնեական եկեղեցիներին ցույց տալ և ապացուցել Հայոց եկեղեցու հնությունը, ուղղափառությունը և ինքնուրույնության իրավունքը:

5-րդ դարի առաջին կեսին հոգևոր-եկեղեցական ոլորտում նկատելի է հունական ազդեցության ուժեղացումը: Աղբիանոսի տոհմի ներկայացուցիչներից հետո հենց Սահակ Պարթևի ընտրությունը պայմանավորված էր առաջին հերթին քաղաքական հանգամանքներով, քանզի Արշակունյաց քաղաքականությունը հատկապես 5-րդ դարասկզբին միտվում էր դեպի արևմուտք, իսկ Սահակ Պարթևը, Լուսավորչի տոհմի վերջին ներկայացուցիչը, իր հոգևոր դաստիարակությունը ստացել էր անշուշտ հունական ոգով: Տակավին Ներսես Մեծի հայրապետության շրջանում, փորձ էր արվել իրագործել հունական ոգուն համապատասխան եկեղեցա-ծիսական կարգերի փոփոխություն⁵, սա-

⁵ Ինչպես Մովսես Խորենացին է վկայում, «...զամենայն կարգս ուղղութեան հարցն իւրոց նորոգեաց, այլ և առաւել ևս, քանզի զբարեկարգութիւնս զոր էտես ի Յունաց

կայն 4-րդ դարի վերջին ազգային անկախության բավական ակներև նկրտումները, որոնք վերաբերում էին անգամ հոգևոր ոլորտին, չկարողացան ապահովել լիարժեք հաղթանակ: Սահակ Պարթևն, ահա, ավելի նպատակասլաց էր հաջողությունն ապահովելու գործում, ազգային ձգտումների մասին ունեցած իր խոհական հեռատեսությամբ և զգուշավոր ընթացքով⁶:

Սահակ Պարթևի գործուն ազդեցությամբ 5-րդ դարի գրականությունն իր ողովածությամբ ընդունեց արևմտյան՝ հունական բովանդակություն: Հայ ժողովրդին իր ներքին կյանքով ընդմիջտ կապելով քաղաքակրթության ձգտող Արևմուտքի հետ: Սահակ Պարթևի և Մեսրոպ Մաշտոցի գիտական և հոգևոր գործունեությամբ ամրապնդվեցին Հայոց և հունական եկեղեցիների հարաբերությունները: Հենց կաթողիկոսի գահընկեցության գլխավոր պատճառն ինքնին համակրանքն էր հունական կողմի նկատմամբ: Պարսից արքան Տիգրանում հորդորում էր Սահակ Պարթևին. «...միամիտ կալ ի ծառայութեան մերում, և ոչ խորհել իրս ապստամբութեան՝ պատրել ի մուլար հաւատակցութիւնն Յունաց...»⁷: Նա, հակառակ պարսից պետության կողմից հունարենի դեմ եղած արգելքներին, շարունակում էր իր աշակերտներին Հունաստան ուղարկել՝ նպատակ ունենալով այդպիսով Հայոց եկեղեցին որքան հնարավոր է սերտորեն շաղկապել արևմտաքրիստոնեական աշխարհի հետ:

աշխարհին, մանաւանդ ի թագաւորեալ քաղաքին, ի սմա նկարագրե՝, Մովսէս Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, քննական բնագիրը և ներածութիւնը Մ. Աբեղեանի և Ս. Յարութիւնեանի, լրացումները Ս. Սարգսեանի, Երևան, 1991, գիրք 3, գլ. Ի, էջ 279, N. Garsoian: Nerses le Grand, Basile de Césaree et Eustate de Sebaste, Revue des Etudes Arméniennes, t. 17, Paris, 1983, p. 166.

⁶ Գելգեր Հ., Փաւստոս Բիւզանդ կամ հայկական եկեղեցոյ սկզբնաւորութիւն, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1889, էջ 15:

⁷ Մովսէս Խորենացի, գիրք 3, գլ. ԿԵ, էջ 351:

Եփեսոսի 3-րդ տիեզերական ժողովից հետո հայրենիք վերադարձած Սահակ Պարթևի և Մեսրոպ Մաշտոցի աշակերտները, երկար տարիներ ուսանելով օտարության մեջ, հաղորդակցվել էին հոգևոր-եկեղեցական այնպիսի շրջանների հետ, որոնց համար դավանաբանական խնդիրներն ամենաբուռն հետաքրքրության և վիճաբանության առարկա էին: Բնականաբար, նրանց ուշադրությունից չէր կարող վրիպել գրական, կրոնափիլիսոփայական ու բարոյախրատական նյութերի այն հսկայական քանակությունը, որ 4 երկար դարերի ընթացքում ամփարվել էր Սուրբ Երրորդության և Մարդեղության գաղափարների շուրջ: Ս. Գրքի ընտիր հունարեն օրինակների հետ նրանք իրենց հետ բերում են ս. հայրերի երկեր, ինչպես նաև այսպես կոչված «նիկիական և եփեսոսական» կանոնները, որոնց ներքո հասկացվում էր առաջին տիեզերական ժողովից մինչև երրորդ տիեզերական ժողովն ընկած (325-431 թթ.) ավելի քան մեկ դարի ժամանակահատվածում, Ընդհանրական եկեղեցում ընդունված ինչպես դավանական, այնպես էլ կանոնական որոշումները: Այսպիսով, Հայոց եկեղեցին յուրացրեց այն ամենը, ինչ եկեղեցու պատմության մեջ շատ կարևոր տեղ գրավող մի դարաշրջանում արդեն իսկ հաստատվել էր Ընդհանրական եկեղեցում՝ դեպի Եփեսոսի ժողովի սկզբունքներն առաջնորդող ուղղությամբ:

Սահակ Պարթևի հայրապետության շրջանում հետագա ժամանակների համար շատ որոշակի գծվեց այն ուղին, որով այսուհետ Հայոց եկեղեցին պետք է ընթանար դավանական խնդիրներում, հաստատվեց այն շրջանակը, որի սահմաններում մեր եկեղեցին մնաց դարերի ընթացքում: Ու թեև հետագայում ընդունվեցին որոշ ոչ այնքան էական հավելումներ, եկեղեցին ամեննին չկորցրեց 5-րդ դարից ժառանգած իր ընդհանուր

պատկերը: Արդարև, Ս. Սահակ Մեծի հայրապետության շրջանը սկիզբ է կազմում ինչպես ազգային-եկեղեցական կյանքի տարբեր կողմերի, այնպես էլ Հայոց եկեղեցու դավանանքի պատմության համար⁸:

Հենվելով մեծ վարդապետների՝ Սահակ Պարթևի ու Մեսրոպ Մաշտոցի հեղինակության վրա՝ մեր եկեղեցին դարեր ի վեր շարունակեց ուղիղ և վավերական ընդունել միմիայն այն դավանությունը, որն ընդունվել էր դեռ նախքան Եփեսոսի ժողովը և հաստատագրվել վերջինիս որոշումների արդյունքում: Իսկ վերջինս, ինչպես հայտնի է, Մարդեղության խորհրդի ողղափառ դավանության սկզբունքները որոշելով, իրապես վերջնական ձևակերպում հաղորդեց քրիստոնեական դավանանքին: Շարունակաբար մերժվեց Եփեսոսի վարդապետությանը հակառակ յուրաքանչյուր նոր դավանաբանություն՝ իբրև խորթ և օտարամուտ:

Գրերի գյուտից հետո դպրոցներ բացվեցին միայն Հայաստանի Պարսից բաժնում: Խորենացու վկայությամբ, քանի որ Սահակ Պարթևը շարունակել էր հետնել Ներսես Մեծից հետո այլևս «չգործող ավանդույթին», այսինքն՝ իր ձեռնադրությունը չէր ստացել Կեսարիայից, Բյուզանդական կայսրության գերիշխանության ներքո գտնվող Հայաստանի արևմտյան հատվածում հայ ժողովուրդը ստիպված էր ուղղակիորեն պատժվել՝ զրկված լինելով նորաստեղծ գրով ազգային կրթություն ստանալուց. «...Որք ընդ ձեռնադրութեանն տուգանեցան, վիճակեալք յաթոռն Կեսարու, վարել Յունական դպրութեամբ...»⁹: Սակայն կա-

⁸ Կնիք Հաւատոյ Ընդհանուր սուրբ եկեղեցոյ յՈւղղափառ և Ս. Հոգեկիր Հարցն Մերոց դաւանութեանց յաւուրս Կոմիտաս կաթողիկոսի համահաւաքեալ, հրատարակութիւն Կարապետ եպիսկոպոսի, Ս. Էջմիածին, 1914, էջ LVII:

⁹ Սովսես Խորենացի, գիրք 3, գլ. ԾԴ, էջ 328:

թողիկոսն իր խորագիտությամբ և հստակատեսությամբ գտավ ճանապարհը:

Ինչպես հայտնի է, հինգ պատրիարքությունների՝ Հռոմի, Կոստանդնուպոլսի, Ալեքսանդրիայի, Անտիոքի և Երուսաղեմի գլուխ կանգնած գերագահ պատրիարքները՝ կամ ինչպես այդ ժամանակ էին ասում՝ եպիսկոպոսները, համարվում էին իրարից անկախ, հավասար: Սա մի տեսակ արտացոլված էր այսպես կոչված «հինգ զգայարանների տեսության» մեջ, համաձայն որի պատրիարքները նմանվում էին հինգ զգայարանների, որոնցով կառավարվում էր «մարմինը եկեղեցույ», և նրանցից յուրաքանչյուրն իր հերթին ուներ գործունեության սեփական ոլորտը: Սակայն այս տեսությունը իհարկե չէր համապատասխանում իրականությանը: Չխոսելով արդեն հռոմեական եպիսկոպոսի առանձնահատուկ դիրքի մասին, արնեյան չորս պատրիարքությունների մեջ նս երբևէ չէր եղել հավասարություն: Կոստանդնուպոլսի 2-րդ տիեզերական ժողովի 2-րդ կանոնով, ի թիվս այլ հարցերի, նաև, վճռվել էր, որ « Կոստանդնուպոլսացույ եպիսկոպոսին ունել զպատիւ աւագութեան յետ Հռոմայ եպիսկոպոսին, վասն զի է եւ սա Նոր Հռոմ»¹⁰: Այսպիսով, մեծ նշանակություն ուներ Կոստանդնուպոլսի պատրիարքի՝ որպես մայրաքաղաքի եպիսկոպոսի, նշանակալից դիրքը: «Նեղոսի Դոքսապատոի կարգագրութիւն...» աղբյուրի մեջ այս առիթով հետաքրքիր մի փաստի ենք հանդիպում. «այլ թեպէտ եւ է պատրիարգ (իմա՝ Կոստանդնուպոլսի պատրիարքը – Կ. Մ.) սակայն ձեռնադրէ զնա Արակլիոյ (իմա՝ Հերակլիայի – Կ. Մ.) մետրա-

¹⁰ Կանոնագիրք Հայոց աշխատասիրությամբ Վ. Հակոբյանի, Խ. Ա. Երևան, 1964, էջ 276:

պաւլիտ»¹¹: Այնուամենայնիվ, Կոստանդնուպոլսի հայրապետները, որպէս տիեզերական պատրիարքներ, ձգտում էին գերիշխանություն սահմանել բոլոր մետրոպոլիտությունների վրա, չնայած վերջիններիս ընդդիմությանը: Այս տեսակետից հատկապէս հատկանշական էր Կեսարիայի մետրոպոլիտության համառությունը: Սահակ Պարթևը, 5-րդ դարի սկզբին հայ ժողովրդի համար բավական դժվարին այս իրավիճակում, նպաստավոր համարելով Կոստանդնուպոլսի պատրիարք գերիշխանական նկրտումներն ու պահանջները, նպատակահարմար է համարում դիմել վերջինիս՝ բողոքելով Կեսարիայի մետրոպոլիտությունից: Հայոց հայրապետը թղթեր է առաքում Թեոդոս կայսերը, Ատտիկոս պատրիարքին և Հայաստանի բյուզանդական հատվածում հռոմեական զորքերի հրամանատար Անատոլիոսին¹²: Բյուզանդական կայսրին ուղղված թուղթը՝ խնդրագրի իր երանգավորմամբ, «...յուսալով ի գրթածութիւն բարերարութեանդ քոյ՝ դիմեալ ապաւինեցայ յոտս ձեր...»¹³, յուրատեսակ հպատակության դրոշմն էր կրում, իսկ պատրիարքին ուղղվածը զուտ իրավասական գերիշխանության տեսակետից առավելություն էր տալիս Կոստանդնուպոլսի պատրիարքների պահանջներին: Վերջիններիս համար անշուշտ բավական հաճելի էր Արևելաքրիստոնեական արդեն իսկ կայացած եկեղեցիներից մեկի՝ Հայոց եկեղեցու հայրապետի թղթերը: Խորենացու վկայությամբ, Թեոդոս կայսրը մեղադրում է Սահակ Պարթևին, թե նա, արհամարհելով հունաց ճարտարներին, հայոց գրերի գյուտն Ատրիքում է որոնել «Եւ առաւել յայսմ մեղադիր եմք, զի արհամար-

¹¹ Նեղոսի Դոքսապատոի Կարգագրութիւն պատրիարքական աթոռոցն, հրատարակութեամբ Ֆրանց Ֆիսկի, Վաղարշապատ, 1902, էջ 20:

¹² Մովսէս Խորենացի, գիրք 3, գլ. ԾԷ, էջ 333-335:

¹³ Նույն տեղում, էջ 333:

հեալ զճարտարօքս, որ ի մերում քաղաքիս՝ յԱսորեաց ոմանց խնդրեցէր զիմաստից զիւտս»¹⁴: Քողարկված նույն դժգոհությունը նկատելի է նաև պատրիարքի թղթում: Ուղղակիորեն չարտահայտելով իր դժգոհությունն, այնուհանդերձ նա մատնացույց է անում հույներից, հունարենից և հունական մշակույթից կաթողիկոսության վերջին շրջանում խույս տալու հայրապետի ջանքերը, կշտամբելով, թե իր նախորդների՝ Գրիգոր Լուսավորչի և Ներսես Մեծի օրինակով, չի հակվել հունաց կողմ. «...ազատ ի մեղադրանաց ոչ թողումք, որ ոչ կանխաւ յիշատակեցէր զսիրելութիւն Գրիգորի և Ներսիսի երանելեաց քոց հարց»¹⁵: Անտարակույս, պատրիարքն ինքն էլ քաջ գիտակցում էր, որ մայրենի գրի և ազգային ինքնագիտակցության պահպանման պահանջն էր իրականում ուղղորդում հայրապետին: Պատրիարք Ատտիկոսը միաժամանակ կշտամբում է հայոց կաթողիկոսին, թե նա, անպատասխան թողնելով Ծննդյան և Աստվածահայտնության տոների տարանջատ կատարմանը վերաբերող Հովհան Ոսկեբերանի կողմից ուղարկված գրությունը, և չանսալով նշանավոր հոգևորականի հորդորներին, շարունակել է հայոց մեջ նույնությամբ կիրառել հիշյալ տոների միասնական կատարումը.¹⁶ «Եւ

¹⁴ Թուղթ Թեոդոսի առ Սահակ, նույն տեղում, էջ 335:

¹⁵ Թուղթ Ատտիկեայ առ Սահակ, նույն տեղում, էջ 336:

¹⁶ Աստվածահայտնության տոներ, ինչպես հայտնի է, սկզբից ևեթ արևելքում կատարվում էր հունվարի 6-ին՝ նշանավորելով միաժամանակ թե՛ Քրիստոսի ծննդյան և թե՛ Հորդանանի մկրտության ժամանակ նրա աստվածային հայտնության տոներ: Պետք է հատուկ ընդգծել, որ եթե սկզբնական շրջանում առավել զորեղ էր մկրտության հիշատակը, ապա մարդեղության խորհրդի կարևորությանը զուգընթաց, տոնի նշանակությունը գլխավորապես բարձրացավ որպես Ծննդյան տոն: 4-րդ դարի վերջերից եետգետե քրիստոնեության մեջ մուտք գործեց Հռոմի սովորությունը, համաձայն որի Քրիստոսի ծննդյան և ոչ աստվածահայտնության, տոներ կատարվում էր 14 օր առաջ՝ դեկտեմբերի 25-ին: Հռոմեական այս սովորույթը սկզբնապես կիրառվեց Կոստանդնուպոլսում, ապա Անտիոքում, Եգիպտոսում, իսկ 451 թ. Քաղկեդոնի ժողովից հետո նաև Երուսաղեմում և Պաղեստինում: Եվ միայն Հայոց

առաւել ընդ այս զարմանամք, եթէ զիա՞րդ թողեր զաղբիւրն եկեղեցւոյ, զհայրն մեր սուրբ Յովհաննէս... Եւ ձեր զանց զնովաւ արարեալ՝ կամեցույք ի սահանական ջրոց զփափագ ծարաւոյն յագեցուցանել...»¹⁷:

Այսպիսով, Սահակ Պարթևի ջանքերով, մայրենի գիրը հասու դարձաւ նաև Արևմտյան Հայաստանում: Խորենացու վկայությամբ «...Երագապէս վարդապետեցին զկողմն արևմտեայ, որպէս զարևելեայն...»¹⁸: Արդարև, Սահակ Պարթևի մեծագույն գործերից մեկն այս կարևորագույն նվաճումը եղաւ՝ արդեն իսկ քաղաքականապէս պառակտված Հայաստանը փրկվեց նաև եկեղեցականապէս պառակտվելուց: Դժվար է պատկերացնել Հայաստանի՝ բյուզանդական հատվածում գտնվող ժողովրդի ճակատագիրը, որը կանգնած էր ազգային լեզուն և եկեղեցին կորցնելու վտանգի առաջ, քանզի քաղաքականապէս տարանջատվելուց հետո հենց լեզուն և եկեղեցին էին նրան տակաւին կապում արևելյան հատվածին: Եվ այս գործում չափազանց կարևորվում է Սահակ Պարթևի դերը, որի շնորհիվ եկեղեցական բարձրագույն աստիճանը ստանում է մի այնպիսի նշանակություն և հեղինակություն, որպիսին բնավ չենք տեսնում մինչ նրա կաթողիկոսական շրջանը:

Եկեղեցին է, որ արևելքի հնավանդ սովորության համաձայն, Քրիստոսի ծննդյան և աստվածահայտնության տոներ միասին կատարում է միևնույն օրը՝ հունվարի 6-ին:

¹⁷ Սովսես Խորենացի, գիրք 3, գլ. ԾԷ, էջ 336:

¹⁸ Նույն տեղում:

THE PERIOD OF PATRIARCHATE OF SAHAK PARTEV AS A START OF SPIRITUAL REGENERATION

SUMMARY

After acceptance of Christianity as the state religion, the invention of the Armenian script was one more mighty impulse in the life of Armenian people; it had completely changed the cultural image and the spiritual atmosphere of the state. The invention of the Armenian script and the translation of the Bible had finally completed the process of Christianization of Armenian people, which had started from time of St. Gregory the Illuminator.

The period of Patriarchate of Sahak Partev was the start of spiritual regeneration. Just in this time for the following ages had become clear the dogmata, which is fallen in the basic of theology of the Armenian Church. One of the important deeds of the Catholicos was that owing to him politically divid Armenia had been saved from ecclesiastical division, as the Church, the national language and the Armenian script had united the separated two parts of the Armenian people.

ПЕРИОД ПАТРИАРШЕСТВА СААКА ПАРТЕВА КАК НАЧАЛО ДУХОВНОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ

РЕЗЮМЕ

Изобретение письменности в начале V века после принятия в 301 г. христианства в качестве государственной религии было ещё одним мощным импульсом в жизни армянского народа. Армянская письменность и перевод Библии окончательно завершили процесс христианизации армянского народа, начавшийся со времён Св. Георгия Просветителя.

Период патриаршества Саака Партева (387-436) стал началом духовного возрождения. Именно в этот отрезок времени для последующих веков более конкретизируется догматика, которая легла в основу богословского учения Армянской Церкви. Одним из значительных деяний Католикоса было то, что благодаря ему политически расколота Армения избежала церковного разъединения. Церковь, национальный язык и письменность объединили две расколотые части армянского народа.